

СТАЊЕ, АКТИВНОСТИ И УСЛУГЕ СРПСКИХ БИБЛИОТЕКА У ОБЛАСТИ ПРОМОВИСАЊА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

ПРОМОЦИЈА КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА
У СРПСКОЈ БИБЛИОТЕЧКОЈ ПРАКСИ

Марјан Маринковић

Сшанка Јовичић

Јасмина Нинков

Бојан Кундацина

Библиотека града Београда

УДК: 005.346:021.4(497.11)
659:930.85]:021.4(497.11)

Сажетак

Од децембра 2018. године Библиотека града Београда, као један од шест партнера, учествује у двогодишњем међународном пројекту под називом *Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries*¹. Пројекат се реализује у оквиру Еразмус+ програма. Главни циљеви пројекта су утврђивање најбољих постојећих библиотечких сервиса/услуга у вези са културним наслеђем, као и креирање нових иновативних сервиса за промовисање културног наслеђа. У оквиру пројекта извршено је истраживање чији су резултати објављени у извештају под насловом *The Role of Libraries in Promoting Cultural Heritage in Serbia*. У оквиру истраживања спроведена је анкета под насловом „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа”. На анкету је одговорило укупно деветнаест реномираних српских библиотека различитих типова, које имају значајне колекције културног наслеђа. Овај рад је приређен на основу споменутог извештаја и у највећој мери се ослања на резултате спроведене анкете. Кроз краћа поглавља приказани су стање, активности и услуге српских библиотека у области културног наслеђа, са посебним акцентом на његовом промовисању.

Кључне речи: културно наслеђе, библиотека, дигитализација, промоција, библиотечки пројекти.

¹ <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects/eplu-project-details/#project/2018-1-LV01-KA204-047006>

Од децембра 2018. године Библиотека града Београда, као један од шест партнера, учествује у двогодишњем међународном пројекту под називом *Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries*. Пројекат се реализује у оквиру Еразмус+ програма. Главни циљеви пројекта су утврђивање најбољих постојећих библиотечких сервиса/услуга у вези са културним наслеђем, као и креирање нових иновативних сервиса за промовисање културног наслеђа.

Један од првих задатака за све партнере на пројекту био је да израде национални извештај о улози библиотека у промовисању културног наслеђа. У складу са тим, потписници овог рада спровели су од маја до јула 2019. године истраживање и написали планирани извештај, под насловом *The Role of Libraries in Promoting Cultural Heritage in Serbia*.

У оквиру истраживања током маја и јуна 2019. године, спроведена је анкета под насловом „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“. Анкета је упућена готово свим библиотекама које имају значајне колекције културног наслеђа и које се активније баве чувањем и промовисањем наслеђа. На анкету је одговорило укупно деветнаест ре-номираних српских библиотека различитих типова: Народна библиотека Србије, Библиотека Матице српске, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Библиотека САНУ, Библиотека Етнографског музеја Србије, Библиотека Градског завода за заштиту споменика културе и тринаест матичних јавних библиотека (Библиотека града Београда, Народна библиотека Бор, Градска библиотека у Новом Саду, Градска библиотека „Карло Бијелички“ (Сомбор), Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ (Краљево), Народна библиотека Крушевац, Народна библиотека Ужице, Народна библиотека „Илија М. Петровић“ (Пожаревац), Народна библиотека „Раде Драинац“ (Прокупље), Библиотека „Глигорије Возаровић“ (Сремска Митровица), Градска библиотека Суботица, Библиотека шабачка, Библиотека „Светозар Марковић“ (Зајечар). Анкета се састојала од тридесет питања затвореног и отвореног типа.

Текст који следи приређен је на основу споменутог извештаја и у највећој мери се ослања на резултате спроведене анкете. Кроз краћа поглавља, у њему су приказани стање, активности и услуге српских библиотека у области културног наслеђа, са посебним акцентом на његовом промовисању.

ВРСТЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У БИБЛИОТЕКАМА

Уколико културно наслеђе посматрамо у ужем смислу, онако како га дефинише још увек важећи Закон о културним добрима,² као ствари и тво-

² Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о културним добрима“, Службени гласник РС бр. 71/94, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon-o-kulturnim-dobrima.pdf> (нпеззето 20. 6. 2019).

ревине материјалне и духовне културе од општег интереса које уживају посебну заштиту, онда се под културним наслеђем релевантним за библиотеке првенствено подразумева стара и ретка библиотечка грађа. И сами законски акти у вези са библиотекама уређују њихово поље деловања када је у питању културно наслеђе управо у оквирима који обухватају само стару и ретку библиотечку грађу.³

Међутим, културно наслеђе можемо сагледавати и у ширем контексту, као добро наслеђено од претходних генерација или добро које настаје у садашњости, а има специфичну вредност за људе (заједницу) и треба да буде сачувано за будуће генерације, било да јесте или није под званичним третманом заштите. Такође, поред материјалног, изузетну важност има и нематеријално културно наслеђе, усмена традиција, језик, извођачке уметности, традиционални занати, друштвене праксе и ритуали... Овако посматрано, културно наслеђе може бити свака врста културног/уметничког/социјалног дешавања или културне/уметничке продукције, независно од форме и датума настанка.⁴ Свака добра књига савременог аутора, сваки одличан концерт или перформанс постаје културно добро. Уколико, дакле, посматрамо културно наслеђе у овом ширем контексту, простор за деловање библиотека на овом плану далеко је већи од оног прописаног законом. Библиотеке и саме продукују велики број културних и уметничких програма, који по себи временом постају документ о културном животу једног доба, једног града, једне заједнице. Тематски, сами ти програми често обрађују одређено културно наслеђе, јер разговор о доброј књизи јесте у ствари разговор о културном наслеђу с обзиром на то да та добра књига постаје или већ јесте део културног наслеђа уже или шире заједнице у којој је настала.

Библиотеке у Србији у својим колекцијама баштине изузетно вредно културно наслеђе. Ово наслеђе у највећој мери чини стара и ретка библиотечка грађа – све анкетирание библиотеке имају у својим фондовима ову врсту грађе. Остали типови културног наслеђа (непокретно културно наслеђе, аудио и/или видео записи културних програма које библиотеке организују, посебне колекције савремене уметности, посебне завичајне колекције, колекције нематеријалног наслеђа и др.), у мањој мери су заступљени у библиотекама. Половина испитаних библиотека има неки од осталих типова наслеђа. У питању је најчешће сама зграда у којој се библиотека налази, јер су многе библиотеке смештене у старијим репрезентативним зградама које су културно добро, затим и колекције уметничких

³ Крајем 2019. године објављен је нацрт Закона о културном наслеђу који разликује културно наслеђе од културног добра и којим се далеко квалитетније уређује ова област.

⁴ У нацрту Закона о културном наслеђу даје се следећа дефиниција културног наслеђа: „Културно наслеђе представља ствари и творевине материјалне и нематеријалне културе од општег интереса, које се као израз људске креативности и интеракције са простором током времена преносе са генерације на генерацију и уживају посебну заштиту утврђену законом”.

слика. Неколико библиотека формирало је колекцију аудио/видео записа својих културно-образовних програма.

Библиотеке перманентно раде на набавци културног наслеђа. Како анкета показује, најчешћи начин набавке грађе која чини културно добро у библиотекама у Србији, врши се путем поклона грађана и истакнутих појединаца (57,7%), потом куповином (33,3%), а у малој мери и путем размене између институција (10%).

СТРАТЕШКА ДОКУМЕНТА

Када су у питању стратешка документа библиотека у вези са културним наслеђем, у највећем броју библиотека активности на овом плану дефинишу се на годишњем нивоу, у оквиру годишњег плана рада установе. Активности су углавном усмерене на послове у вези са заштитом угрожене грађе (рестаурација и конзервација), унапређење техничких услова за чување грађе и на дигитализацију грађе. Анкета показује да највећи број библиотека (95%) има израђен стратешки план у вези са дигитализацијом културног наслеђа које поседују. Преко половине њих (56%), овај план има на годишњем нивоу, у оквиру годишњег плана рада, док вишегодишњи план дигитализације има 39% библиотека у Србији. У највећем броју анкетираних библиотека, стратешка документа (било једногодишња или вишегодишња) садрже и план промоције културног наслеђа, док 11% библиотека нема израђен план промоције културног наслеђа.

Реално је претпоставити да ће се стратешки приступ деловања библиотека у области културног наслеђа све више примењивати с обзиром да Министарство културе и информисања чини посебне напоре у овом смеру. У последње две године Министарство је донело два правилника – Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора⁵, и Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа⁶. Оба правилника обавезују установе заштите да стратешки планирају послове дигитализације: први налаже библиотекама да у оквиру својих годишњих планова рада морају да израђују годишње планове дигитализације, а други да у наредних пет година (до 2023) дигитализују целокупно наслеђе које поседују. У складу са овим, Министарство је почетком ове године, посредством Народне библиотеке Србије, наложило

5 Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора“, *Службени гласник РС* бр. 102/17, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/pravilnik-o-blizim-uslovima-za-digitalizaciju-bibliotecko-informacione-gradje-i-izvora> (преузето 21. 6. 2019).

6 Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа“, *Службени гласник РС* бр.76/2018, (преузето 21. 6. 2019).

свим библиотекама да ураде петогодишње планове дигитализације, за период 2019–2023.

Ипак, општи проблем у вези са овим питањем је тај што запослени у библиотекама немају искуство у области стратешког планирања, тако да се поставља питање квалитета стратешких планова које израђују. Ова стратешка документа се, наиме, израђују углавном без било каквих урађених пратећих анализа (карактеристике окружења, капацитети установе, stakeholders анализа, SWOT анализа, cost-benefit анализа, потребе корисника, финансијски потенцијали...), које су основ за израду ваљаног вишегодишњег плана.

ОРГАНИЗАЦИЈА

Када је у питању организација послова везана за културно наслеђе у библиотекама, веће библиотеке имају посебно одељење које се бави културним наслеђем, док оне мање немају посебно одељење, а некад ни радника који се бави оваквом грађом. Анкета (која је првенствено обухватила велике/матичне библиотеке) показује да 39% великих/матичних библиотека у Србији има посебно одељење, док 34% библиотека има запосленог радника чији је један део посла подразумева бављење културним наслеђем које библиотека поседује. У 5% случајева библиотеке имају запосленог радника који се искључиво бави културним наслеђем, док у 11% случајева библиотеке немају ниједног запосленог радника који се овим послом бави.

У члану 6 Правилника о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора⁷ наводи се да свака библиотека за обављање послова дигитализације библиотечко-информационе грађе и извора мора да обезбеди кадрове за ове послове, и то: матичне библиотеке – најмање два запослена лица, а остале библиотеке – најмање једно запослено лице. На жалост, овакав пропис није могуће реализовати у пракси у већини случајева.

ЗАШТИТА

Заштита културног наслеђа је законска обавеза библиотека које, према Закону о културним добрима,⁸ имају статус установа заштите. У Закону о библиотечко-информационој делатности⁹ наводи се да *Библиотеке које у својим фондовима имају сџару и реџку библиотечку грађу обављају и делатности правне и техничке заштите те грађе у складу са законом. Закон*

⁷ Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора”.

⁸ Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о културним добрима”.

⁹ Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о библиотечко-информационој делатности”, *Службени гласник РС* бр. 52/11, <http://www.kultura.gov.rs/cyr/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/-zakon-o-bibliotecko-informacionoj-delatnosti> (преузето 22. 6. 2019)

о старој и реткој библиотечној грађи¹⁰ детаљно прописује начин чувања, заштите, обраде, излагања и коришћења ове грађе. Међу најчешћим мерама заштите грађе спроводе се рестаурација и конзервација грађе, дигитализација грађе, као и обезбеђивање одговарајућих техничких услова за смештај грађе. Како анкета показује, једна трећина библиотека стару и ретку грађу чува у условима који су у потпуности законом прописани, док 67% грађу чува у условима који делимично задовољавају прописе.

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

Дигитализација културног наслеђа је један од најважнијих савремених процеса за заштиту и промовисање наслеђа. Као такав, препознат је и од стране српских библиотека, тако да је дигитализација у последњих десетак година постала тренд, а доношењем новог Закона о библиотечно-информационој делатности 2011. године, и одговарајућих правилника у последње две године, дигитализација је постала и обавеза у пословању библиотека.

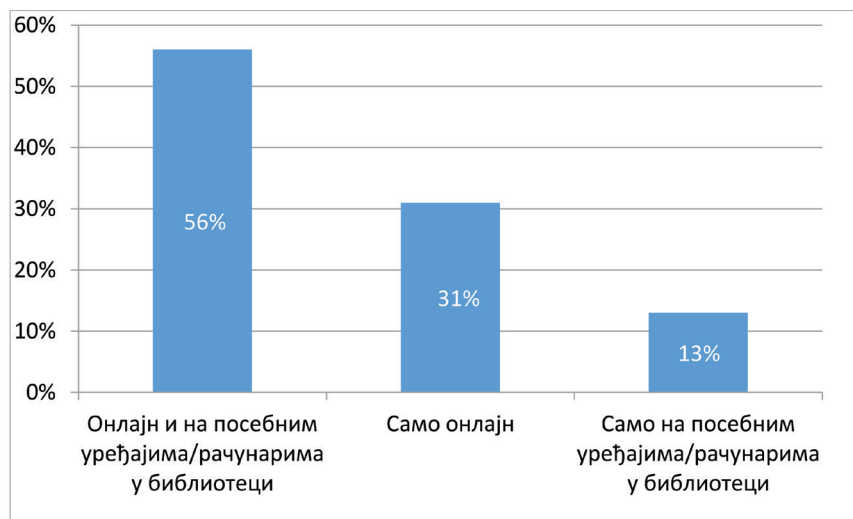
Тако данас у Србији готово све велике библиотеке врше дигитализацију културног наслеђа. Све библиотеке које су одговарале на анкету, а које имају стару и ретку грађу, навеле су да исту дигитализују. Укупно 39% библиотека дигитализује и одређене предмете/збирке културног наслеђа који не припадају старој и реткој библиотечној грађи. То су најчешће поједине посебно занимљиве и значајне колекције које немају статус старе и ретке библиотечке грађе, завичајне збирке, или пак културно-образовни програми које библиотека организује (дигитализовање путем фотографија, звучних и/или видео записа). Учешће библиотека у дигитализовању неких других типова наслеђа, који нису везани за њихове фондове, јесте јако ретко и дешава се искључиво у оквиру појединачних пројеката. Можемо истаћи пример јавне библиотеке из Бора која дигитализује фотографске негативе (који су се некада користили при фотографисању) и врши снажну промоцију и уметничку (ре)контекстуализацију ове дигитализоване грађе¹¹.

Ипак, још пуно рада је неопходно како би се све највредније културно наслеђе у библиотекама дигитализовало. Према резултатима анкете, 35% библиотека сматра да је највреднији део културног наслеђа које поседује већ дигитализован, док 65% сматра да то тек треба учинити.

¹⁰ Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о старој и реткој библиотечној грађи“, *Службени гласник РС* бр. 52/11, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon-o-staroj-i-retkoj-biblioteckoj-gradji> (преузето 22. 6. 2019).

¹¹ Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019) и са <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/> (преузето 22. 6. 2019).

Када је доступност грађе у питању, анкета показује да је дигитализована грађа у половини испитаних библиотека у потпуности јавно доступна, док је код половине она делимично доступна. Код више од половине библиотека (56%), дигитализована грађа је доступна и онлајн (путем интернета) и на посебним рачунарима/уређајима у самој библиотеци; у нешто мање од трећине библиотека (31%) грађа је доступна само онлајн, док је у 13% библиотека грађа доступна само на посебним рачунарима/уређајима у библиотеци.

Графикон 1 – Начин доступности дигитализоване грађе

Укупно 70% анкетираних библиотека има сопствену дигиталну библиотеку, 12% поставља своје дигиталне збирке на платформу Народне библиотеке Србије, док 18% нема ни сопствену дигиталну библиотеку нити им се дигитална грађа налази у склопу Дигиталне НБС.

Само једна установа, Библиотека Матице српске, има израђену мобилну апликацију своје дигиталне библиотеке.

Све библиотеке у Србији које имају своје дигиталне библиотеке допуштају свим грађанима, без обзира да ли су чланови библиотеке или не, да користе дигиталну грађу. Не постоји било каква рестрикција у погледу доступности грађе – све што се налази у дигиталној библиотеци може да се прегледа у потпуности, без икакве новчане надокнаде или неког другог предуслова.

Од библиотечких услуга у вези са културним наслеђем усмерених ка корисницима, основна је та да ове установе културе своје културно наслеђе чине доступним корисницима, да га на овај или онај начин дају грађанима на увид. Како анкета показује, највећи број библиотека (89%), омогућава корисницима да грађу користе у библиотеци. Значајан број библиотека (78%) дигитализује грађу и на тај начин је чини доступном. Укупно 72% библиотека комбинује ове две врсте услуга – и дигитализују грађу и дају је на увид у самим установама. Одређен број библиотека (39%) вредну грађу из својих фондова чини широко доступном објављивањем публикација (репринт, факсимилска издања и др.).

Поједине библиотеке и на друге начине чине грађу доступном. Нпр. Народна библиотека „Стефан Првовенчани“ у Краљеву одабрану грађу (која још увек није дигитализована) дигитализује и шаље мејлом или је снима кориснику на меморијску картицу. И Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ врши услугу дигитализације на захтев. Корисници Народне библиотеке „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу¹² могу добити бесплатно CD са снимљеном старом и ретком грађом из фонда библиотеке.

ПРОМОЦИЈА

Промовисање културног наслеђа (првенствено старе и ретке библиотечке грађе) такође је законска обавеза библиотека.

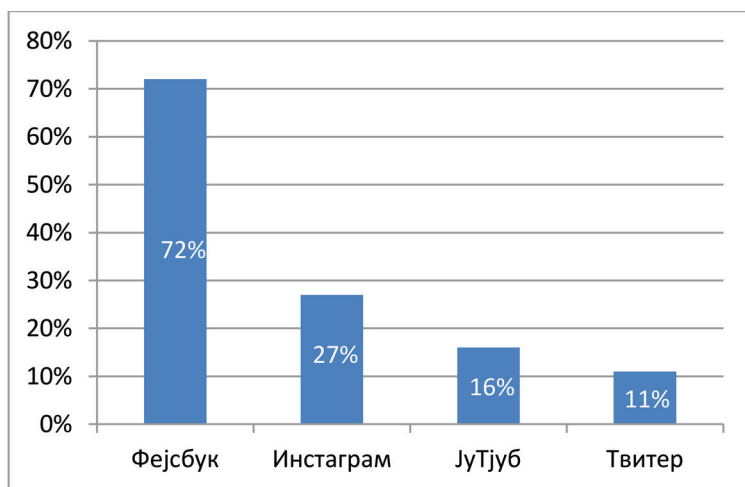
Широк спектар библиотечких активности промовисања културног наслеђа обухвата: дигитализацију, организовање изложби, организовање различитих програма (предавања, трибине, радионице...), штампање брошура и каталога, наступе у медијима и медијске текстове, израду промотивних материјала (мајице, беџеви, шоље, капе...), промоција путем друштвених мрежа установе или друштвених мрежа специјално посвећених културном наслеђу, специјализован веб-сајт или блог који је библиотека израдила посвећен културном наслеђу, интерактивни промотивни *touchscreen* киосци, Magic box и слични дигитални уређаји, учешће на стручним скуповима. Анкета је показала да су најчешћи начини промовисања наслеђа дигитализацијом (94%), организовањем изложби (82%), појављивањем у медијима и медијским текстовима (82%), штампањем брошура и каталога (76%), учешћем на стручним скуповима (76%) и путем друштвених мрежа (70%).

¹² Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019).

Графикон 2 – Најчешћи начини промовисања културног наслеђа

Када је у питању промовисање културног наслеђа путем друштвених мрежа, најчешће је промовисање путем Фејсбука – 72% библиотека које користе друштвене мреже користи управо ову мрежу. Све остале друштвене мреже се далеко мање користе: Инстаграм користи 27%, ЈуТјуб 16%, а Твитер 11% испитаних библиотека.

Графикон 3 – Употреба друштвених мрежа у промоцији културног наслеђа

ПРОЈЕКТИ И ПРИМЕРИ ДОБРЕ ПРАКСЕ

С обзиром да Министарство културе и информисања Републике Србије сваке године расписује конкурсе из области очувања и промовисања културног наслеђа, као и из области дигитализације културног наслеђа, библиотеке реализују значајан број пројеката у вези са културним наслеђем. Примера ради, 2019. године на конкурс за дигитализацију културног наслеђа и савременог стваралаштва, Министарство је подржало 65 пројеката дигитализације културног наслеђа, од чега 11 библиотечких. Ово су углавном пројекти мањег обима, путем којих се оснажују технички капацитети библиотека за дигитализовање, или се пак врши дигитализација и промоција неких вредних збирки. Мањи број библиотека, углавном оних највећих, учествује и у међународним пројектима.

Овом приликом навешћемо одређен број пројеката које сматрамо најзначајнијима у промовисању културног наслеђа од стране библиотека.

Народна библиотека Србије (у даљем тексту: НБС) реализовала је више значајних пројеката и тренутно је укључена у још неколико репрезентативних¹³.

Од 2005. године, када је постала пуноправни партнер пројекта Европска библиотека,¹⁴ све дигиталне колекције НБС налазе се на овом порталу. Од 2008. године, када је покренут портал Европеана,¹⁵ све дигиталне колекције НБС укључене су и на тај портал. Најзначајније дигиталне колекције НБС такође су део Светске дигиталне библиотеке,¹⁶ пројекта који су покренули УНЕСКО¹⁷ и Конгресна библиотека у Вашингтону¹⁸.

Први европски пројекат НБС који је добио подршку програма Култура 2007–2013 (EMBARC, 2010–2012)¹⁹, представљао је почетак интензивне дигитализације, а односио се на српске рукописне књиге.

13 Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019) и са https://www.nb.rs/about_us/project.php?id=35341 (преузето 20. 6. 2029).

14 Европска библиотека (The European Library – TEL) је сервис на вебу који нуди приступ ресурсима 47 националних библиотека Европе: књиге, новине, часописе, аудио-записе и друге материјале, у физичком и дигиталном облику.

15 Европеана (Europeana) је интернет портал који нуди приступ милионима књига, слика, филмова, музејских дела и архивских записа који су дигитализовани широм Европе.

16 Светска дигитална библиотека (World Digital Library – WDL) представља дигитални трезор светске културне баштине који су основали УНЕСКО и Конгресна библиотека из Вашингтона, а у сарадњи са библиотекама, музејима, архивима, образовним институцијама и организацијама из целог света.

17 Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO).

18 Library of Congress (Washington).

19 EMBARK (Enhance Manuscriptorium through Balkan Recovered Knowledge – Унапређење базе рукописа Манускрипторијум кроз додавање нових знања са Балкана).

Захваљујући пројекту Европеана (2011–2014), дигитализовано је 2.000 објеката о Првом светском рату, укључујући и одређени број филмова у сарадњи са Југословенском кинотеком.

Један од актуелних пројеката у НБС јесте и пројекат Дигитална истраживачка инфраструктура за уметност и хуманистику (DARIAH-EU), до сада најважнији и најамбициознији европски пројекат посвећен стварању услова за дуготрајни и одрживи дигитални приступ резултатима истраживачког рада на пољу хуманистике и уметности. Србија је једна од петнаест земаља оснивача и једина земља учесница у пројекту ван ЕУ.

Пројекат Процват писмености бави се развојем писмености у Европи у најширем смислу, а односи се на десетак различитих дигиталних збирки које су библиотекари који их воде и баве се одређеним темама, одабрали. Императив је био да то буду углавном текстуалне збирке.

Међународни пројекат Миграције кроз науку и уметност, у којем НБС партнерски учествује, омогућава укључивање у Европеану дигиталних збирки које се тичу миграција, из и кроз Европу. У оквиру пројекта, Европеани су прикључене три збирке НБС које су идентификоване као важне за ову тему: Јеврејска периодика, Ромска култура и Збирка о Милошу Црњанском.

Пројекат Заједничка култура у Европеани (јануар 2019 – јун 2020) треба да развије добро координирано окружење за националне агрегаторе, како би партнери могли да сарађују, деле ресурсе и договоре заједничке препоруке и стандарде. Такође, кроз пројекат ће се повећати квалитет садржаја и метаподатака доступних на порталу Европеана, како би се проширио круг корисника и начини коришћења садржаја.

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ (у даљем тексту: УБСМ) још једна је библиотека која се истиче по савременим приступима промовисања културног наслеђа.²⁰

Она је учествовала као један од осамнаест партнера у пројекту Europeana Newspapers, у оквиру којег је дигитализовано више од 18 милиона новинских страна из библиотечких колекција широм Европе. УБСМ ставља на располагање корисницима унапређени портал Претраживе дигитализоване историјске новине, а који обухвата 400.000 претраживих страница из 45 издања новина са краја 19. и прве половине 20. века.

УБСМ је такође, партнер у пројекту READ подржаног у оквиру ЕУ програма Horizon2020. Овај пројекат се фокусира на препознавање руком писаног текста, односно на развијање дигиталних алата за препознавање и рашчитавње рукописа одређене личности. У оквиру пројекта развијена је Transcribus платформа за аутоматско препознавање, транскрипцију и претраживање историјских докумената. Један сегмент пројекта посвећен

²⁰ Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019) и са <http://www.unilib.rs/o-nama/projekti/> (преузето 25. 6. 2019).

је и развоју мобилне апликације DocScan и преносног уређаја ScanTent, који служе за дигитализовање грађе путем паметног телефона. На овај начин, сваком грађанину је омогућено да врши процес дигитализације на лак начин, чиме се врши демократизација дигитализације културног наслеђа.

УБСМ учествује и у пројекту Европске уније под називом E-READ. Пројекат представља еволуцију читања у дигиталном добу. Циљ је да се побољша научно схватање импликација дигитализације и на тај начин да се помогне појединцима, друштвима широм Европе да се оптимално носе са ефектима. Акција обухвата низ пројеката и иницијатива на различитим нивоима.

УБСМ је у сарадњи са удружењем грађана Музеј књиге и путовања – Адлигат реализовала и пројекат Safeguarding the Fragile Collection of the Private Archive of the Lazic Family, у оквиру којег је дигитализовала један део овог приватног архива. Пројекат је реализован у оквиру програма Британске библиотеке Endangered Archives.

УБСМ је једина библиотека у Србији која поседује тзв. Magic Box, савремени уређај за презентацију дигиталног материјала, у који је могуће сместити и физички објекат и његову дигиталну верзију. Ова интерактивна витрина има специјални транспарентни екран са уграђеним слојем који је осетљив на додир, за преглед дигиталних садржаја који посетиоци могу да прелиставају, док у исто време имају потпун увид у оригинал који се налази иза стакла. Изложени предмети се могу комбиновати са видео записима и 3Д анимацијама побољшавајући тиме разумевање њихове функционалности и историје. Magic Box је купљен у оквиру пројекта Магична дигитална Србија који је подржало Министарство културе и информисања.

УБСМ активно користи Твитер за промовисање својих дигиталних колекција. Поводом стогодишњице завршетка Првог светског рата, УСБМ је покренула Твитер налог @1918nadSrbijom, са поднасловом „Рапорт са Солунског фронта”. На поменутом налогу се твитују догађаји са Солунског фронта, као да се данас дешавају. Овај пројекат је инспирисан пројектом @RealTimeWWII. Материјали који се постављају путем налога @1918nadSrbijom, засновани су на претраживој дигиталној библиотеци УБСМ. У оквиру овог пројекта, УСБМ је објавила прву Твитер књигу на свету – штампану верзију налога @1918nadSrbijom.²¹ Један од главних циљева вођења Твитер налога и штампања књиге јесте да се на иновативан начин промовише употреба дигиталне колекције ове библиотеке.

21 Књига је пуна занимљивих слика и заборављених догађаја из прошлости о којима се може читати у старим новинским чланцима, попут онога у Вашингтону на Видовдан 1918. године, када је у највећем тамошњем парку, ћерка америчког председника глумила Србију окловану ланцима, а сто ћерки најугледнијих вашингтонских породица певало српску химну и друге песме, све док Србија није скинула те ланце, односно, док се председникове ћерке није ослободила, чиме је на симболичан начин најављено ослобођење Србије које ће се и догодити неколико месеци касније.

НБС и УБСМ партнерски сарађују са дневним листом *Данас*, тако што овај лист сваког дана објављује најважније вести које су се десиле на данашњи дан пре осамдесет година. Реч је о вестима штампаним у некадашњим листовима *Време* и *Правда*, који данас не постоје, али су у прошлости били јако утицајни. НБС и УБСМ обезбеђују листу *Данас* материјал из својих дигиталних архива и на тај начин промовишу исте.

И Библиотека града Београда (у даљем тексту: БГБ) реализовала је неколико иновативних пројеката којима се промовише културно наслеђе²².

БГБ је учествовала као један од 48 партнера у трогодишњем европском пројекту *Europeana Awareness* (2012–2014). Пројекат је имао за циљ да путем велике партнерске мреже промовише портал Европеана, као и да успостави партнерства и подстакне установе културе да постављају своје колекције на портал. У оквиру пројекта, реализован је подпројекат под називом Мобилизација сећања, у оквиру којег је обogaћена и промовисана колекција посвећена Првом светском рату – *Europeana 1914–1918*. Након велике кампање анимирања грађана, организовани су дани током којих су потомци оних људи који су учествовали у рату, односно живели у том периоду, доносили у Библиотеку фотографије, документа и различите предмете из својих приватних колекција у вези са њиховим прецима. Овај материјал је био дигитализован на лицу места (фотографисан или скениран), а приче-сећања тих људи у вези са њиховим прецима, и ономе што су им они испричали о свом ратном искуству, записивали су библиотекарски. На овај начин, формиран је јединствени електронски архив Првог светског рата под називом *Europeana 1914–1918*, на којем се налазе забележене породичне историје житеља осамнаест европских земаља.

БГБ је партнерски учествовала у још једном великом европском пројекту под називом *LoCloud*. Главни циљ пројекта био је да се коришћењем *cloud* технологије омогући мањим институцијама задуженим за чување културне баштине да формирају своје дигиталне колекције, као и да оне буду видљиве кроз Европеану. Пројекат је поготово био усмерен на мање баштинске институције које немају техничке капацитете ни људске ресурсе да изграде сопствене дигиталне колекције. Предвиђено је да се формирањем ових локалних колекција око четири милиона нових објеката придода Европеани. У оквиру пројекта, створен је Центар за помоћ – израђена је комплетна онлајн подршка у вези са дигитализацијом: различита документација, е-курсеви, *helpdesk*, база питања и одговора... Сама БГБ, с обзиром на то да је већ имала своју развијену дигиталну библиотеку, израдила је у оквиру пројекта у *cloud*-у колекцију фотографија са култур-

22 Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа” (мај, јун 2019) и из годишњих извештаја Библиотеке града Београда на <http://www.bgb.rs/index.php/2011-11-14-21-02-05/i> (преузето мај, јун 2019).

но-образовних програма које организује²³. Ова колекција, једина тог типа у Србији, ажурно се допуњује и након завршетка пројекта.

БГБ је 2018. године кроз пројекат који је подржало Министарство културе и информисања, набила интерактивни презентациони киоск, путем којег на атрактиван начин промовише своје дигиталне колекције. Киоск са великим екраном осетљивим на додир (touchscreen) постављен је на најпрометније место у Библиотеци тако да га посетиоци активно користе.

Поред наведеног, БГБ тренутно учествује у већ споменутом међународном пројекту *Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries*.

Најважнији резултат овог пројекта биће јавно доступни онлајн курсеви за едуковање библиотекара и других стручњака који се баве наслеђем, односно нека врста обуке како да развијају иновативне пројекте за промоцију наслеђа које се чува у њиховим установама.

Народна библиотека Бор бави се дигитализацијом богате колекције фотографских негатива коју поседује. Збирка садржи негативе са фотографијама из свакодневног живота града Бора и фотографијама везаним за Рударско-топионичарски басен Бор, гигантску фабрику која је суштински обележила живот овог града. Фотографије покривају период 1903–2004. Библиотека реализује веома занимљиве пројекте у вези са овом грађом, попут пројекта „Било/бити“ у оквиру којег је десет писаца ангажовано да на основу дигитализованих старих фотографија напишу приче. Након тога је објављена књига са фотографијама и причама посвећеним свакој од њих. Такође, на основу фотографија из ове збирке, библиотека је објавила књигу, антрополошку студију *Борски алманах: улична фотографија као заједничка антропологија*. Ова библиотека је, користећи поменуту збирку, реализовала још неколико пројеката у оквиру којих су савремени уметници (ре)контекстуализовали дигитализовану грађу, а етнолог и социолог писали научне студије²⁴.

Већ смо истакли да деловање библиотека у промовисању културног наслеђа које по типу не спада у библиотечко-информациону грађу није развијено. Ипак, постоји неколико добрих примера које можемо истаћи.

Најпре, можемо још једном споменути да је неколико јавних библиотека развило аудио или видео-архив дигиталне колекције снимака програма које организују. Ове колекције бележе културни живот једног доба и личности које у њему партиципирају те ће временом сасвим сигурно постајати све вредније.

23 Библиотека града Београда, „Дигитална колекција докумената са културно-образовних програма“, <https://bgb.loccloudhosting.net> (преузето 26. 6. 2019).

24 Сви подаци преузети из анкете „Стање, активности и услуге библиотека у области културног наслеђа“ (мај, јун 2019) и са <http://www.digitalnizavicaaj.com/> (преузето 25. 6. 2019).

Занимљив пример промоције непокретног (споменичког) наслеђа, јесте сарадња БГБ са две туристичке агенције које су у своју туру Belgrade Underground укључиле и програмску салу БГБ, такозвану Римску дворану. Ова јединствена сала је споменик културе јер у свом саставу има остатке римског војног утврђења (2. век нове ере) као и део водоводног система из римског периода. Кроз ову сарадњу много домаћих и страних туриста обиђе Римску дворану, као и саму Библиотеку.

Иновативан модел сарадње БГБ има са Туристичком организацијом Београда (ТОБ). Библиотека је изнајмила један део свог простора ТОБ-у, тако да већина туриста који долазе у Београд, свративши до ТОБ-а да се информишу о туристичкој понуди града, истовремено улазе и у БГБ. Кроз ову сарадњу, БГБ посредно промовише културну баштину целог Београда.

Више јавних библиотека у Србији реализује програме и мање пројекте за промоцију културног наслеђа које лагано пада у заборав, попут обичаја и старих заната. Библиотеке најчешће организују едукативне радионице или презентације. Истакли бисмо радионице ткања и предења, као и такмичење у предењу које организује Народна библиотека у Осечини.²⁵ Такође, ова библиотека је објавила едукативну бојанку и сликовницу путем којих упознаје најмлађе о нематеријалном наслеђу њиховог краја.

БГБ са Министарством културе и информисања, Филолошким факултетом у Београду и Радио-Телевизијом Србије партнерски реализује пројекат Негујмо српски језик, који се бави неговањем и заштитом српског језика, писма, опште језичке културе и писмености. Пројекат је остварио изузетну видљивост на националном нивоу. Преко тридесет јавних личности (популарни глумци, спортисти, новинари, писци...) узело је учешће у промотивним кампањама које подстичу свест грађана о значају језика и ћириличног писма. У оквиру кампање, израђен је и широко дистрибуиран велики број едукативно-промотивних плаката, постављани су велики билборди, израђено је више рекламних спотова, покренут је караван културе говора у оквиру којег се широм Србије држе предавања и радионице о правилном изражавању. Овај пројекат показује како једна јавна библиотека може да се бави промовисањем језика као нематеријалног културног добра сваког народа.

ПРОБЛЕМИ

На основу резултата анкете, као и увидом у својевремено израђен Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027,²⁶ може се

²⁵ Народна библиотека у Осечини, <http://www.biblioteka-osecina.org/index.php/2015-08-13-13-22-40/269-7> (преузето 27. 6. 2019).

²⁶ Министарство културе и информисања, „Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027“, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-/-nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (преузето 30. 6. 2019).

закључити да су главни проблеми библиотека у контексту заштите, чувања и промовисања културног наслеђа следећи:

Лоша инфраструктура. У поменутом стратешком нацрту наводи се да је један од највећих проблема система културе у Републици Србији неразвијена инфраструктура објеката намењених култури, недостатак адекватних и наменски грађених објеката за установе културе и њихова слаба и неадекватна опремљеност, недостатак простора и ваљаних услова за базичне делатности установа културе у које спада и чување библиотечке грађе као културног наслеђа. Наведени проблеми непосредно утичу на заштиту културног наслеђа од стране установа културе, конкретно библиотеке. У том смислу постоји потреба за плански усмереним капиталним улагањима у установе културе и заштиту културног наслеђа, као и инвестиционом одржавању културне инфраструктуре и техничко-технолошке модернизације на бази јасно дефинисаних приоритета.

Недостатак одговарајућих кадрова, нарочито за послове дигитализације. У Србији је крајем 2013. године донета Уредба о забрани запошљавања у државним и јавним установама, у које спадају и библиотеке. Овим мерама је веома отежано запошљавање новог особља тако да многе библиотеке немају људске ресурсе који би се бавили културним наслеђем, односно дигитализацијом истог. Многе библиотеке сматрају да је управо немогућност запошљавања адекватних кадрова на пословима дигитализације кључни проблем у овој области. Потребно је системско решење овог проблема, јер он има националне размере.

Недостатак одговарајућег знања код особља запосленог у библиотекама. Врло мали проценат библиотекара има одговарајућа знања у вези са процесом дигитализације, као и технолошким могућностима и постојећим светским трендовима промовисања културног наслеђа. Зато је неопходна перманентна едукација библиотекара по овом питању.

Недостатак техничке опреме и софтвера за обављање процеса дигитализације и презентовања дигитализоване грађе на савремен, догађљив начин. Услед недовољних финансијских средстава, многе библиотеке нису у могућности да набаве потребну техничку опрему и одговарајуће софтвере за дигитализацију. Библиотеке немају израђену cost-benefit анализу која би им показала да ли је исплативије да сами врше дигитализацију или да ангажују/аутсорсују фирму која би то урадила за њих.

Недостатак финансијских средстава. Буџети већине библиотека су прилично ограничени што се одражава на могућност њиховог значајнијег ангажовања у области промоције културног наслеђа.

Неадекватан законски оквир и нејасноћање националне стратегије. Национална стратегија културног развоја још увек није званично донета,²⁷

²⁷ У тренутку писања овог рада, Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. је био усвојен од стране Владе, али није ратификован у Народној скупштини.

чиме је и област културног наслеђа остала системски недовољно уређена. Како се и у самом Нацрту Стратегије наводи, неопходно је доношење нових закона у области културног наслеђа: *Закон о културном наслеђу*, Закон о заштити непокретних културних добара, Закон о музејској делатности, Закон о архивској грађи и архивској делатности; Закон о изменама и допунама закона о заштити старе и ретке библиотечке грађе и одговарајућих подзаконских аката. Поред тога, постоје и одређени проблеми у тумачењу Закона о ауторским и сродним правима, који су директно везани за дигитализацију и јавно објављивање дигитализованих објеката.

Такође, када говоримо о недостацима, ваљало би још истаћи и *непостојање исцрпљивања потреба публике/корисника у вези са културним наслеђем*, као и *недостатак јединственост поршала са дигитализованим колекцијама свих библиотеке у Србији*.

ЗАКЉУЧАК

Библиотечке услуге везане за културно наслеђе развиле су се практично са оснивањем самих библиотека. Свака већа библиотека, тј. свака библиотека која поседује културно наслеђе (првенствено стару и ретку библиотечку грађу) као део свог редовног посла (прописаног законом) врши чување те грађе, омогућава корисницима да имају увид у њу и обавља промовисање грађе. Библиотечке услуге и активности су углавном усмерене на културно наслеђе које се налази у њиховим фондовима – на стару и ретку библиотечку грађу, завичајне фондове или неке посебне колекције.

Када говоримо о иновативним сервисима и начинима промоције културног наслеђа, највећи искорак у Србији, као и у другим земљама, учињен је развојем технологије и интернета. Дигитализација културног наслеђа јесте активност која је у највећој мери изменила, тј. унапредила могућности за развијање нових библиотечких услуга везаних за чување, давање на коришћење и промовисање наслеђа. Тренутно у Србији готово све велике библиотеке врше дигитализацију културног наслеђа, првенствено се фокусирајући на грађу из својих фондова.

Промовисање културног наслеђа путем дигиталних библиотека у Србији јесте популарно, али није довољно развијено, ни квантитативно ни квалитативно. Иако значајан број великих библиотека има своје дигиталне библиотеке, оне нису компатибилне међусобно, с обзиром на то да су израђене на различитим дигиталним платформама, као и на чињеницу да нису постојали никакви званични стандарди ни смернице за дигитализовање и израду метаподатака. Стандарди су донети у протекле две године, али већина ових дигиталних библиотека их не задовољава. На пример, многе дигиталне збирке текстова (књига, периодике, докумената) нису текстуал-

но претраживе (није урађен OCR²⁸). Такође, веб-сајтови на којима се дигиталне библиотеке налазе су застарели. Само Библиотека Матице српске у Србији има израђену мобилну апликацију своје дигиталне библиотеке.

Када је у питању промовисање културног наслеђа путем друштвених мрежа, 72% библиотека у ту сврху користи своју званичну Фејсбук страницу. Остале друштвене мреже се далеко мање користе. Ниједна библиотека (осим једне са Твитер налогом) нема своју специјализовану страну на друштвеним мрежама посвећену искључиво промовисању културног наслеђа.

Позитивно је што је у 2019. години пуштен у рад обједињени национални Портал за претрагу и представљање дигитализованог културног наслеђа Републике Србије, чиме је створена основа за промовисање дигиталних збирки на националном нивоу.

С обзиром на то да Министарство културе и информисања Републике Србије расписује годишње конкурсе из области очувања и промовисања културног наслеђа, као и из области дигитализације културног наслеђа, библиотеке реализују значајан број пројеката у вези са културним наслеђем. Ово су углавном пројекти мањег обима, путем којих се оснажују технички капацитети библиотека за дигитализовање, или се пак врши дигитализација и промоција неких вредних збирки. Мањи број библиотека, углавном оних највећих, учествује и у међународним пројектима.

Неколико библиотека у Србији које су активне у промоцији културног наслеђа реализовале су квалитетне пројекте и активности на овом плану, попут УБСМ која користи иновативна средства, као што су Magic Vox и Твитер за промовисање својих дигиталних колекција.

Библиотеке у Србији суочавају се са различитим проблемима у свом функционисању који се одражавају и на њихове активности у области културног наслеђа. Истичу се лоша инфраструктура, недостатак одговарајућих кадрова и знања, недостатак техничке опреме и софтвера, недостатак финансијских средстава, неадекватан законски оквир и непостојање националне стратегије. Ипак, и поред постојећих проблема, одређени број библиотека активно промовише културно наслеђе, трудећи се да прати постојеће светске трендове.

28 Оптичко препознавање знакова (Optical Character Recognition – OCR).

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Библиотека града Београда, „Акти“, <https://www.bgb.rs/index.php/2011-11-14-21-02-05/i> (преузето 26. 6. 2019).
2. Библиотека града Београда, „Дигитална колекција докумената са културно-образовних програма“, <https://bgb.loccloudhosting.net> (преузето 26. 6. 2019).
3. Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о библиотечко-информационој делатности“, *Службени тласник РС* бр. 52/11, (преузето 22. 6. 2019).
4. Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о културним добрима“, *Службени тласник РС* бр. 71/94, (преузето 20. 6. 2019).
5. Министарство културе и информисања Републике Србије, „Закон о старој и реткој библиотечној грађи“, *Службени тласник РС* бр. 52/11, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/zakon-o-staroj-i-retkoj-biblioteckoj-gradji> (преузето 22. 6. 2019).
6. Министарство културе и информисања, „Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2017. до 2027, <http://www.kultura.gov.rs/docs/dokumenti/nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027/-nacrt-strategije-razvoja-kulture-republike-srbije-od-2017--do-2027-.pdf> (преузето 28. 6. 2019). Министарство културе и информисања, „Нацрт Стратегије развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029, <http://www.kultura.gov.rs/cyr/> (преузето 29. 3. 2019). Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију библиотечко-информационе грађе и извора“, *Службени тласник РС* бр. 102/17, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/pravilnik-o-blizim-uslovima-za-digitalizaciju-bibliotecko-informacione-gradje-i-izvora> (преузето 21. 6. 2019).
7. Министарство културе и информисања Републике Србије, „Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа“, *Службени тласник РС* бр.76/2018, <http://www.kultura.gov.rs/lat/dokumenti/propisi-iz-oblasti-kulture/pravilnik-o-blizim-uslovima-za-digitalizaciju-kulturnog-nasledja> (преузето 21. 6. 2019).
8. Paragraf Lex, „Нацрт Закона о културном наслеђу“, <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/181219/181219-vest15.html> (преузето 20. 6. 2019).

9. Правно-информациони систем Републике Србије, „Закон о ауторском и сродним правима“, *Службени гласник РС* бр. 104/2009, бр. 99/2011, бр. 119/2012, бр. 29/2016, бр. 66/2019, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2009/104/30/reg> (преузето 30. 6. 2019).

*Marjan Marinković
Stanka Jovičić
Jasmina Ninkov
Bojan Kundačina
Belgrade City Library*

STATE OF AFFAIRS IN AND SERVICES PROVIDED BY SERBIAN LIBRARIES IN THE FIELD OF THE PROMOTION OF CULTURAL HERITAGE

PROMOTION OF CULTURAL HERITAGE
IN THE SERBIAN LIBRARIANSHIP PRACTICE

Summary

Since December 2018 Belgrade City Library, as one of six partners, has been actively involved in a two-year project titled Re-designing and co-creating innovative cultural heritage services through libraries. The project is being implemented within the framework of Erasmus+ program. The main aims of the project are identifying the best current library provisions/services related to cultural heritage, as well as the creation of new, innovative services for the promotion of cultural heritage. Within the project, research was conducted, the results of which have been published in the report titled *The Role of Libraries in Promoting Cultural Heritage in Serbia*. Within the research, a survey was done under the title "State of Affairs in and Services Provided by the Libraries in the Field of the Cultural Heritage". The total of 19 Serbian renowned libraries, spanning a wide range of library types, and housing significant cultural heritage holdings, answered the survey questions. This article has been produced on the basis of the aforementioned report and draws mainly upon the results of the survey done. In a succession of shorter chapters, it depicts the state of affairs in, as well as the activities undertaken and services provided by the Serbian libraries in the field of cultural heritage, with special emphasis on its promotion.

Keywords: cultural heritage, library, digitisation, promotion, library projects.

